

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“ У КИЇВІ.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Життя його та діла.

Написав Сергій Єфремов.

№ 25. *Богдан Загайкевич* Ціна 10 к.

Видання товариства „ПРОСВІТА“:

1. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. З додатком про життя Драгоманова. Ціна 8 к.
2. Земельна справа в Новій Зеландії. Переказала М. З. Ціна 2 к.
3. Левицький М. Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах. 3 малюнками. Ц. 3 к.
4. Календарь „Просвіти“ на р. 1907. Ц. 15 к. (Випродано).
5. Загірня М. Як визволилися Північні Американські Штати. З портретом Вашингтона і з картою. Ц. 15 к.
6. Дорошенко Д. Оповідання про Ірландію. Ціна 8 коп.
7. Загірня М. Страшний ворог. Про горілку. Ц. 5 коп.
8. Франко Ів. Ліси та пасовиська. Оповід. Ціна 3 коп.
9. Грінченко Б. Про грім та блискавку. З малюнк. Ц. 4 к.
10. Капельгородський П. Українці на Кубані. Ціна 5 коп.
11. Грінченко Б. Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького. Ц. 5 к.
12. Календарь „Просвіти“ на рік 1908. Ц. 25 к.
13. Іваницький Б. Як збутись ярів та пісків. Ціна 4 к.
14. „Веселка“, одривний календарь на р. 1908. Ц. 50 в.
15. Лункевич В. Сем'я у звірів, птиць, комах, риб та гадів. Переклав П. Є. З малюнками. Ціна 10 к.
16. Сьогобочній Г. Морські огні. Про маяки. З малюп. Ц. 5 к.
17. Грінченко Б. Про пустині. З малюнками. Ц. 8 коп.
18. Маркович Д. На Вовчому хуторі. Оповід. Ц. 3 коп.
19. Маркович Д. Іван з Буджака. Шматок. Опов. Ц. 4 к.
20. Левицький М. Забув. Щастя Пейсаха Лейдермана. Два оповідання. Ц. 4 к.
21. Корольов В. Як годувати худобу. З малюнками. Ц. 10 к.
22. Загірня М. За рідний край. Про Жанну д'Арк. З малюнками. Ц. 7 коп.
23. Спэртак Оповідання про римських невольників. За Боголюбовим переказали К. Ціна 5 коп.
24. Костомаров М. Чернігівка. Бувальщина XVII в. Переклад зпередмовою В. Грінченка. Ціна 40 коп.
25. Єфремов С. Тарас Шевченко, життя його та діла. З портретами й малюнками. Ціна 10 коп.

А. Крымскій. Украинская грамматика. Научно-практический курсъ. Изданіе составляетъ собственность Т-ва „Просвіта“. Томъ I, выпускъ I, цѣна 1 руб. 10 к., выпускъ 2 и 6-й ц. 65 коп. Томъ II, выпускъ I, цѣна 65 коп.

Книжки ці продаються в Українській книжарні журн. „Кіевская Старина“ (Київ, Везак. 8).

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“ У КИЇВІ.

Тарас Шевченко,

Життя його та діла.

З 4-ма портретами та 2-ма малюнками.

Написав

Сергій Єфремов.

№ 25.

У Київі, 1908.

З друкарні 1-ї Київської Друкарської Спілки. Трьохсв. 5.

До читачів.

Цю книжку, як і всі книжки, що видає Товариство „Просвіта“, написано справжнім українським правописом, найбільше годящим для нашої мови. Цим правописом друкувалися наші книжки до 1876 року, потім уже стало не можна цього, і год із 30 друковано їх иншим правописом, а тепер знову вернулися до свого. Хто не знає ще, як само читати нашим правописом, тому подаємо такі правила:

1. *ъ* зовсім не пишеться, бо його ні на що не треба; пишемо не *ракъ, ладъ*, а *рак, лад*.

2. Замість *ы* пишеться *и*, але вимовляється це *и* не м'ягко, а твердо; написано: *риба, сини*,—треба читати: *рыба, сыны*.

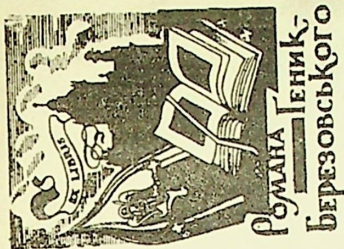
3. Попереду писалося *и* там, де вимовляється воно м'якенько: *сини, лиси*, а тепер скрізь там пишеться *і*: *сіни, ліси*.

4. Попереду писалося *йиць, йихати, мойи*, а тепер замість двох букв *йи* писатиметься одна *й*, тоб-то так: *йв, йхати, мої*.

5. Буква *є* писатиметься там, де вона вимовляється м'якенько. Попереду писалося: *мелькає, єдиний* а тепер: *мелькає, єдиний*.

6. Отакій значок ' зветься *апостроф*; він становить-ся посеред слова тоді, як передня буква не м'ягчиться, не зливається з другою, що після неї; попереду писали: *п'ятаякъ, выпью*, а тепер: *п'ятан, вип'ю*.

Правопис цей знову заведено у нас через те, що ним найкраще можна написати слова нашої української мови. До того ж слова, написані цим правописом, беруть менше місця, а через те й книжки, так друковані, можна видавати і продавати дешевше.

Скрізь тепер—і по городах, і по селах та хуторах збирають гроші на пам'ятник Шевченкові. Пам'ятники становлять великим людям, що вславились по світі чимось дуже добрим: чи то працею якоюсь на громаду, чи хистом, чи розумом своїм, який повернули вони на добро людське. Ото й коло пам'ятника Шевченкові захожуються оце, а мають його становити вь Києві. Багато говориться про той пам'ятник, та й про самого Шевченка згадують. І часто питаються люде—а хто ж був отой Шевченко? Що він такого зробив, чим був великий та чим уславився так, що аж пам'ятника йому становлять? От про це ми й хочемо розказати в оцій книжечці.

Може читали, або хоч бачили або чули—єсть така книжка—„Кобзарь“ зветься,—ото ж її Шевченко написав. Шевченко був письменник, він писав вірші нашою українською мовою, якою говорять у нас люде по селах. Кожен народ має своє письменство. Письменні розумні люде списують на папері свої думки, а потім друкують у книжках та газетах і розпускають їх межі люде. Треба писати чисто так, як ті люде говорять, бо тільки тоді вони написане розбіратимуть, розу-

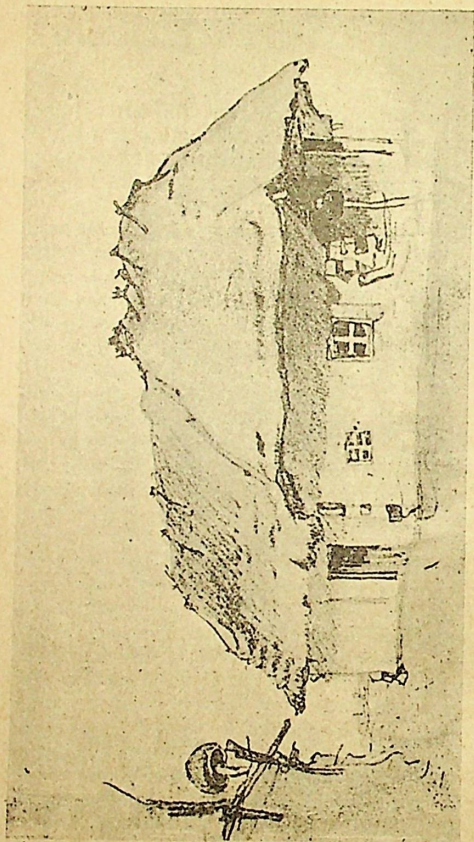
мітимуть і навчатимуться з його на щось добре. Читаючи розумні книжки, написані зрозумілою мовою, люде дізнаються, як їм треба жити, як живуть інші люде по світі, що робиться кругом і серед людей, і серед звірів, і в природі коло нас, як поправити свої злидні та лиха збутись. Ото списані отак думки розумних людей і зветься письменством, а самі ті люде, що пишуть—письменниками. Для кожного народу пишуть його мовою: для німців—німецькою, для москалів—московською, для поляків—польською, а для нас—нашою, українською. Через письменство, через книжки люде ніби діляться розумом, знаннями та досвідом своїм з іншими людьми, або—як у нас кажуть—свого розуму позичають та на все добре навчають. Прочитати путящу книжку, що зложив розумний та тямущий чоловік—усе одно, що з самим отим чоловіком побалакати: багато дечого навчитись можна, а як що книжку до того ж і написано дотепно та цікаво, то її великої втіхи зазнати. Тільки що з книжки ще більше людей навчитись, аніж з балачки. Чоловік може її не виїздити ніколи з того місця, де живе, а книга його по всьому світу розійдеться; чоловік умре, а книга його довіку на землі зостанеться і довго ще її читатимуть люде собі на втіху та на добру науку. Одно слово, через письменство ніяка добра думка не пропадає з людиною, а знаходить спосіб так ширитись, що ні просторінь велика, ні лихі люде, ані час навіть не можуть її стати на дорозі до людської голови та серця.

Таким ото письменником у нас, що списував свої думки для людей нашого народу її мовою нашою, і був Тарас Шевченко.

I.

Батько Тарасів, Григорій Шевченко, а по вулишному—Грушівський, був простий собі селянин, мужик-хлібороб із села Керелівки, Звинагородського повіту, на Київщині. Оженився він у сусідньому селі Моринцях з Катериною Бойківною і, побідувавши кілька років на батьківщині, пішов був у приїми до тестя в Моринці. Тут у Моринцях, 25 лютого (февреля) року 1814 го їй народився на світ Тарас Шевченко.

Батьки Тарасові дуже вбогі були люде. Діялось це ще за панщини, або кріпацького права: прості люде тоді не на себе робили, а на панів; уся земля була панська і люде панські, а за роботу пани давали людям стільки землі, аби ті з голоду не померли. Страшенно було тяжко жити панщанним людям, бо одно те, що їм волі ніякої не було: пан міг зробити з кріпаком усе, що схоче—продати, як худобу, натішитись до-схочу, закатувати за найменшу мализну, на роботі підірвати; а друге: важкою роботою людей мордовано та морено. День-у-день, день-у-день робить чоловік, та все на пана, а на себе коли-неколи—хиба в неділю, або в свято. Усе, що загорює кріпак, ішло на пана ж таки, а людям—то мало що їй зоставалось. Бідували через те кріпаки тяжко, цілий вікъ, немов той віл чорний, у роботі пропадали, а пани за це ще їй знущалися з них так, що їй не повірити тепер, як те лихо минуло вже. Бувало в лихого пана, що вимінювали людей на собак, чоловіка од жінки розлучали, а дітей од матері, парували кріпаків неначе худобу ту, а дівчат, которі краші, до себе в горниці забірали

Хата Шевченкових батьків, де народився Тарас.
(З власного Шевченкового малюнку).

й тішились ними, як сами знали. За кріпацтва людей не за людей, а гірш ніж за худобу мали, бо їй худоби ж путящий хазяїн не мучитиме даремно, тим часом як з кріпаком усього бувало. І стогнав нещасний люд у тяжкій неволі кріпацькій, мов сонця з неба виглядаючи того визволення.

Так само ото бідували тяжко в кріпацтві у пана Енгельгардта і Шевченкові батьки. З Григорія Шевченка чоловік був працьовитий, роботящий; знав він і ремесства трохи, иноді чумаковав, але що заробляв, то все мусів панові оддавати. А тут як оженився він—сем'я пішла, діти дрібні посіли, а робітник на всіх сам один він. Не покращало йому, видко, і в Моринцях у тестя, бо пробідувавши трохи в чужому селі, вернувся Григорій знов у Керелівку. Тут і зростав до якогось часу малий Тарасик.

Хата у Шевченка в Керелівці була вбога, стара, з почорнілою солом'яною стріхою. Чого зазнав у рідній хаті Тарас, про це він опися писав так:

Не називаю її раєм,
 Тії хатиночки у гаї
 Над чистим ставом, край села:
 Мене там мати повила
 І повиваючи співала,
 Свою нудьгу переливала
 В свою дитину; в тім гаю
 У тій хатині, у раю—
 Я бачив пекло... Там неволя,
 Робота тяжкая,—ніколи
 І помолитись не дають.
 Там матір добрую мою,
 Ще молодую, у могилу
 Нужда та праця положила;

Там батько, плачучи з дітьми
 (А ми малі були і голі),
 Не витерпів лихої долі—
 Умер на панщині... а ми
 Розлізлися межи людьми,
 Мов мишенята. Я до школи
 Носити воду школярам,
 Брати на панщину ходили,
 Поки лоби їм погодили,
 А сестри... Сестри? Горе вам,
 Мої голубки молодії!
 Для кого в світі живете?
 Ви в наймах вирости, чужії,
 У наймах коси побілюють,
 У наймах, сестри, й умрете. .

Отакого добра зазнав змалку, під рідною
 стріхою Шевченко!.. Догляду за ним не було
 ніякісінького, бо батько й мати щодня на
 панщині, а дома самі діти. Найстарша була
 між ними сестра Катря, на 8 років старша од
 Тараса; на неї ото й кидала мати меншеньких
 дітей, щоб вона їх доглядала та про них піклу-
 валась. Не багато їй було того піклування бо
 таки їй несила було невеличкій дівчині-підліт-
 кові вправитись, маючи на руках у себе все
 хазяйство та ще й малих братів і сестер. Та-
 рас проте дуже любив старшу сестру і вона
 його любила. Жив собі хлопець змалку так,
 як і всі діти на селі: бігав, де хотів, бавився
 з дітьми, терпів може не раз і голод і холод,
 невмиваний уставав і лягав ненагодований...
 „Як побачу,—писав Тарас згодом:

Малого хлопчика в селі—
 Мов одірвалось од гілля,
 Одно-однісіньке під тином
 Сидить собі в старій ряднині—
 Мені здається, що то я,

Що це ж та молодість моя.

Але хоч і як важко було дітям спершу жити, незабаром ще гірше стало. Як минуло Тарасові 9 років, умерла його неня, хоч за доброго ладу їй би ще жити та й жити, бо молода ще була. Сестра Катря тоді вже вийшла заміж. Тяжко удівцеві з дрібними дітьми, і Тарасів батько мусів удруге ожентись, узявши за себе удову з трьома дітьми. І почалось тоді вже в Шевченковій хаті суше пекло. Мачуха чоловікових дітей не любила, а надто ненавиділа вона Тараса, що й сам не спускав її синкові, злодійкуватору Степанкові. Та й доставалось же Тарасові од мачухи,—товкла вона його немилосердно! Часто мусів хлопець тікати з хати й переховуватись по куцах та бур'янах од твердої мачушиної ласки. Ото тільки й лекшало йому, як батько брав його часом із собою в чумачку,—тоді ще були чумаки, і Григорій Шевченко ходив иноді з хурою. Тільки й це не довго тяглося, бо як повернуло Тарасові на одинадцяту весну—помер і батько, і хлопець з того часу вже зовсім без притулку зостався, без захисту та доброго слова й батьківської науки. Вміраючи батько, кажуть, напроорокував Тарасові його долю. „Синові Тарасові,—ніби так сказав він,—з мого добра нічого не треба, бо з його не буде людина аби-яка. З його вийде або щось дуже добре, або велике ледащо, то йому добро моє або нічого не варте буде, або не pomoже нічого“.

Видко, вже Тарасів батько помітив жваву, метку та розумну вдачу у свого синка й надіявся, що з його будуть люде, як що довести його до розуму. Мабуть через те ще за живоття батько дав Тараса до школи, що держав у їхньому ж таки селі дяк Губський. Не

яка там і наука була мудра в тій дяківській школі, але Тарас учився добре й, походивши дві чи три зими, вивчивсь усього, чого знав і міг навчити отой Губський. А тим часом, як помер батько, то вдома ще гірше стало жити, бо мачусі не було вже ніякого впину, хоч, правду кажучи, і в школі не багато краще було, бо п'яному дякові не так наука була в голові, як сварка та бійка. За вчителя став тоді вже другий дяк—Богорський і ото за його Тараса дали до школи—„носити воду школярам“, тобто попросту за наймита ніби. Опріче того, дяк настановив його за старшого над школярами та посилав иноді за себе читати псалтиря над мерцями. Так і жив тоді Тарас—що в школі, що вдома, а то в дядька, помагаючи по хазяйству. Попотинялась тоді дитина і всякого лиха зазнала чимало,—обдерта, голодна, часто й густо бита. Найгірше хлопцеві вїкся п'яниця-вчитель, отой дяк Богорський. „Оцей катюга,—казав Тарас опісля—довіку прищепив у моєму серці зненависть та глибоку огиду до всякого катування“. І от не видержав таки хлопець. Навернувшись якось до школи, він застав учителя без пам'яті п'яного і помстився, скільки було сили дитячої, над катом: зв'язав його й набився до-схочу, а тоді серед ночі втік з Керелівки в містечко Лисянку, взявши з собою якусь „книжечку з кунштниками“ (малюнками).

До Лисянки Тарас подався через те, що там жив тоді діякон-маляр, а Тарас змалку вже мав хист і велику охоту до малювання. „Ще в школі,—згадує він згодом—

Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду ц'ятака
(Бо я було трохи не голе,

Таке убоге) та й кушлю
Паперу аркуш і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую „Сковороду“,
Або „Три царіє со дари“,
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую, було, та плачу.

В Лисянці ото, у діякона, хлопець і мав надію навчитись малювати. Але не довго він вибув тут: попоносив він діяконові три дні воду з річки Тікича та попоростирав краску на блясі та й побачив, що нічого з такої науки не буде, і покинув діякона. Поблизу, в Тарасівці, другий був маляр, дяк—до його ото й побрався був Тарас од діякона. Та не поталанило йому цим разом і в Тарасівці: подивився дяк хлопцеві на долоню та й сказав, що нічого путнього з його не буде, бо нема у його хисту ні до чого—навіть до шевства, ані до бондарства.

Зажурився Тарас, такий присуд почувши, та вже й сам почав думати, що ні до чого він не здатний. Вернувся ото він з Тарасівки додому та й став за підпасича до череди.

Мені тринадцятий минало,

Я пас ягнята за селом,—

згадував Тарас опісля, як йому тоді тяжко було, що „не дав мені Бог нічого“: ні теплої ласки, ні привіту, ні талану доброго. Кілька років отак тинявся хлопець по наймах і в своїх, і в чужих людей, шукаючи де краще. І знов поштурковали його скрізь—звісно: наймит та ще й сирота,—лаяли та приказували, що нігде з його пуття не буде. Та й справді—поганій,

мабуть, був з Тараса наймит: треба робити, що загадають, а його до книжки та до малювання тягне. Пороспускає він пасучи худобу, в спаш вона вскочить, шкоди наробить, а він за думками своїми й не бачить і не чує нічого. Знов же й до хліборобства чи ремесла якого не дуже він пильно та гаряче брався,—посидить, було, трохи на одному місці, та вже наче його муляє щось: покине й піде кудись світ за очі, неначе ніяк собі на світі місця знайти не може.

Як минуло 16 років Тарасові, надумав він ще раз спробувати себе в малярстві й пішов до одного маляра в село Хлипнівку. Цей згодився був прийняти його до себе в науку, але дізнавшись, що Тарас із кріпаків, наравляв йому піти перше до пана у Вільшану та взяти дозвіл на науку. Пішов Тарас у Вільшану, але вправитель пана Енгельгардта до маляра його не пустив, а звелів zostатись у Вільшані й панському кухареві помагати. Ще минуло трохи часу, і Тараса взято за козачка у панські покої. А як Шевченків пан вештався здебільшого по великих городях, а найчастіше перебував у Вільні, то й Шевченко мусів на довго попрощатися з рідною Україною, опинившись раптом на далекій чужині та серед чужих людей.

Тό було жити молодому парубкові не добре, а це ще гірше стало. Бідував він і перше, поневірявся й не знав, де себе притулити, та хоч панської воли над собою не чув, а тепер і цього вже довелось закуштовати. Цілими днями Тарас повинен був сидіти мовчки в панській прихожій та куняти, поки звелить йому пан води принести або люльку набити, що під рукою у його ж таки й лежала. Сум, нудьга.. Та ще на чужій стороні, де нема до

кого її слова по своєму промовити. Одна тільки її була у Тараса втіха та розвага—малювати. Сидить ото він у своїй прихожій та, поки пан не бачить, малює собі нишком, підспівуючи рідних пісень потихеньку. Незабаром набірав собі Тарас силу малюнків—звичайно, дешевеньких—і змальовуючи їх, забував і свою долю тяжку, спочивав од повсякденної лайки та духопеликів панських. А вони ряшененько таки сипались на нещасного маляра-кріпака, бо взявшись до любої роботи, він, було, нічого вже не чує й не бачить. Гукає, бувало, часом його пан, гукає, а тоді, не докликавшись, вийде сам та її таки здорово начубає козачка недбаху. А то раз (та чи й раз?) довелось Тарасові навіть різки покуштовати за те, що за малюванням не почув, як приїхав з гостей пан, та довго йому дверей не відчиняв. І може вперше отоді прокинулась у безталанного козачка думка—чи ж то кріпаки її не люде, що мусять жити в неволі та на всяку вигадку панську потурати?...

Пан і сам швидко побачив, що кращий із Шевченка маляр вийде, ніж лакейчук, і от дав він його в науку до маляра—спершу в Варшаві, а потім, переїхавши до Петербургу, забрав туди ж і Шевченка та її наняв аж на чотирі роки маляреві Ширяєву. Було тоді Тарасові вже 18 років.

Не багато чого міг навчитись Шевченко у цього маляра. Ширяєв і сам не дуже то тямив малювати, до того ж людина з його недобра була, темна її занадто до нижчих сувор та скупа; часто він своїх робітників кривдив і поводився з їми не по-людському. Ото її усієї було науки Тарасової, що послав його Ширяєв помости малювати, паркани,

дахи, то-що. А тим часом Шевченка тягло до вищого малювання, кортіло його навчитись цієї справи так, щоб не на помостах та парканах своєї сили й хисту поспробувати, а на справжніх гарних картинах. І відбуваючи тяжку поденщину у Ширяєва, Тарас самоук, крадькома вчиться малювати. Скоро тільки вибереться яки вільна година, він її не згуляє, а береться до свого малювання. Ходячи на заробітки по Петербургу, переходив Шевченко не раз Літнім Садам і бачив там статуї—гарно витесані з каменю фігури людей—і ото в свято або в неділю, а то й ясної місячної ночі біжить, було, туди і змальовує собі оті статуї. Та хоч і брався Тарас до малювання широко, а проте хто зна, що з його вийшло б і чи не змертвила б його хисту кріпацька доля та ремісницька малярщина. Та на його й на наше щастя стрілися тут йому на шляху добрі люде.

Сидить раз якось місячної ночі Шевченко в Літньому Саду та й малює собі якусь статую. Коли чує—ударив його хтось злегенька по плечі й заговорив по нашому:

— А звідкіля ти, земляче?

Обернувся Тарас—якийсь пан стоїть і дивиться на його малювання. Поглянув, розпитав у Тараса, хто він і звідки, та й звелів прийти до себе й малюнки свої поприносити.

То був художник Іван Сошенко, наш таки земляк, що вчився тоді малювати в Академії Художеств, найвищій школі, де вчать малярської вмілости. Як прийшов до його Шевченко з своїми малюнками та як роздивився Сошенко на них, то зразу побачив, що у парубка єсть хист до малювання, та й сам

Шевченко дуже йому до душі припав своєю вдачею та розумом. І почав ото з того часу Тарас ходити до Сошенка, а той приймав його мов брата рідного, допомагав наукою та порадою. Стрів тут наш кріпак у-перше людей, хоч і по панському одягнутих, учених, освічених та розумнихъ, але простих душею, не гордих і з великою прихильністю та любовію до бідного чоловіка. Таких людей Тарас ще зроду не бачив. Хоч він був кріпаком і наймитом, та вони зовсім на те не вдаряли, не гордували ним ані трохи, а мали за рівню їй заходилися вчити його і наук, і малювання. М.ж тими людьми, що спізнався тоді Шевченко, були письменники—Жуковський Василь та Євген Гребінка; були художники, на весь світ славні—Брюлов, Венеціанов, Григорович, Віельгорський; були й інші чесні та гарні люде.

Наче світ свінув Шевченкові серед цих людей; побачив він, що не самі кати поміж панами, що їй під панською одежею може битись гаряче, любови до кріпаків повне серце та що їй між ними єсть „люде як люде“. Почав Шевченко за їх приводом та показом читати гарні книги і знов зрозумів, як багато втіхи дає людині наука, книжка і як любо свій розум розгортати, дізнаватись про світ та людей. Але ще важче тоді йому стало вертатись у те пекло, де панував над ним нетяма-Ширяев; ще гірше почув він і зрозумів своє лихо невідступне—кріпацьку неволю. Хто хоч раз закуштовав добра того, тому лихо це болючішим здається,—так і Шевченкові було тоді. І впиваючись світом та добром серед нових своїх знайомих, Тарасові ще гидчою ставала неволя, ще більше

кортіло його вирватися з того темного-претемного льоху на ясний світ, де б ніхто над ним не знущався, де б він сам собі паном був і робив, що схоче. Ніколи ще, певне, він так не мучився, як тоді, коли дізнався, що можна инакше жити, ніж жив він до того часу.

І нові знайомі Шевченкові бачили, які думки невеселі посіли його голову. Вони тямали, що з молодого талановитого парубка будуть люде, що йому треба вчитись не у ремісника-партача Ширяєва, а у найкращих учителів, у самій Академії. Та сількись—до Академії тоді вже кріпаків не приймали, бо часто бувало з того лихо велике. Віддасть оце, було, пан талановитого кріпака в науку, вивчиться той, побачить світа і людей спізнає, а тоді вже як вернеться знов у кріпацьке пекло та як напосяде пан на його—збожеволіє бідолашний або сам собі смерть заподіє. Щоб не пропав отак і Шевченко, не зледащів та на казна що не перевівся—не було іншої ради, як тільки добути йому волю, вирвати з-під панської ласки. Коло цього ото й заходились нові його приятелі. Обернулись були до пана, так пан дурно Шевченка випустити на волю не схотів, а заправив за його великі гроші—аж 2500 карбованців. Таких грошей ні в кого з Шевченкових прихильників не було,—тоді славний художник Брюлов намалював з Жуковського патрета, той патрет продано за 2500 карб. і куплено за них Шевченкові волю.

Було це на весні, 22 квітня (апріля) року 1838-го, коли Шевченкові 25-тий рік пішов. Нема чого довго розказувати, як зрадив Тарас та як тішився, діставшись на волю. „Сижу я,—розказував опісля Сошенко,—та малюю, а вік-

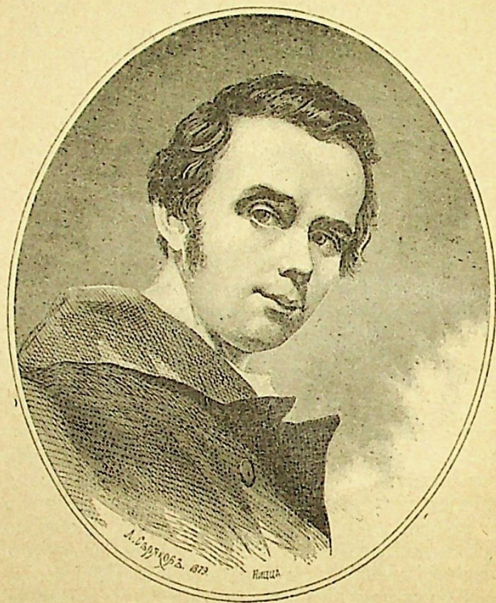
но було відчинене. Коли це плиг у вікно—Тарас перекидає мій малюнок „Луку-євангелиста“ їй кидається до мене на шию та гукає: „Воля! воля!“—„Чи не здурів оце ти, Тарасе?“—питаю його, а він усе гукає: „Воля! воля!“... Та їй не диво, що так радів Шевченко: адже він тоді наче вдруге на світ народивсь, та не кріпаком вже, не рабом яремним, а вільною людиною. Панські кривди, знущання, остогидла робота—все це одійшло тоді для його далеко-далеко, а спереду ясною зіркою світила йому їй гріла—воля, товариство любе, Академія, світ широкий...

Нема в світі, як воля...

II.

Здихавшись кріпацького лиха, Шевченко зараз же вступає до Академії Художеств. Його давня мрія, що водила колись його малими ногами в Лисянку, в Тарасівку та Хлипнівку, що давалася йому панською рукою в знаки—ота мрія зробитись справжнім художником тепер справдилась. Тарас вже мав змогу, скільки охоти було, вчитися малювати. І вчився він таки щиро та пильно; незабаром усі професорі в Академії знали працьовитого й талановитого парубка, а не далі, як за рік, Академія дала йому вже срібну медалью за гарні малюнки. Разом береться Шевченко й до іншої науки: багато читає книжок, вчиться французької мови, ходить до університету, де студенти усяких наук слухають,—одно слово, з усієї сили пильнує, як би йому зробитись освіченою людиною. Він не марнує часу, а немов поспішається надолужити колищнє, нагнати час, що марно зминув йому

в неволі; він хапається взяти як найбільш од науки, впитися нею, щоб задовольнити спрагу в своїй душі. А проте хоч і далеко вже одійшов Тарас од простих людей, а таки не забу-

Т. Шевченко за-молоду.

(З власного Шевченкового малюнку).

ває він про своїх братів-кріпаків та сестер, не гордує ними. Він допомагає їм, посилає грошей, розпитується, як вони живуть, та розважає надією на кращу долю.

Вчиться Тарас, але ні наука, ні малювання ще не дають йому усього щастя, не наливають ущербть його велику душу. Хоч він вільний, так його земляки задихаються та стогнуть у кріпацькому ярмі. На чужині згадується Шевченкові Україна з її галями та садками густими, з високими могилами та степами широкими, з убогим обшарпанним людом безталанним. З прочитаних книжок та з переказів, які Тарас чув од старих людей ще дитиною, встає перед ним минуле рідного краю з усіма неправдами, що колись діялись та й тепер ще не зникли. Рідне життя, свої люде проходять перед очима, туга й жаль пекучий над тяжкою долею українського народу стискає серце. Думка думку побиває, та все про рідний край, про рідний народ. І почав Тарас думи оті виливати на папері, став писати вірші для свого народу і його рідною мовою.

Думи мої, думи мої,
 Лихо мені з вами!
 На що стали на папері
 Сумними рядами?—

питається сам у себе Тарас: на віщо, мовляв, пишу я,—а потім розказує, як йому тяжко на чужині, як він думками вітає на Україні, дивляється до бідування народнього, збирає сльози нещасних кріпаків і показує усьому світові: дивись, мовляв, як живуть люде. Оті думи „лихо на світ на сміх породило“, „поливали сльози“ народні, й Шевченко хоче одячити своєму народові, розказуючи людам, як той народ живе, та домагаючись кращої долі для його. „В Україну ідіть, діти!“—каже до своїх дум молодий поет, співець горя на-

роднього, і будіть там любов та прихильність до вбогого люду.

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

Як дізнались знайомі Тарасові, що він пише такі гарні вірші рідною мовою, та як перечитали їх, то всі їх дуже вподобали, а дехто просто був зачарований їхньою красою. Зараз заходились і друкувати їх, і р. 1840 вийшла в Петербурзі книжечка тих віршів—„Кобзарь“. „Кобзарь“—значить, ніби то Шевченко розказує простою мовою про простих людей,—розказує так само, як сліпі кобзарі співають на Україні.

Як дійшов „Кобзарь“ на Україну, то зараз побачили там, яке добро послала доля рідному краю. Всі письменні люде, що не цурались свого народу, зраділи дуже, бо такого письменника, як отой Кобзарь новітній, до того часу не було ще у нас. В своїх віршах Шевченко розказував, як живе та бідує та мучиться тяжко в неволі наш народ, як він гине в темоті, як побивається серед злиднів та як посіли його вороги. Україна—

Обідрана, сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється.

І от Шевченкові вірші навчали шанувати свій рідний край—свою Україну, навчали прихилитись до народу, полюбити щирим серцем людей закованих; розкривали вони українцям очі й на наше минуле, показуючи;

Що діялось в світі,

Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.

І все це так гарно було написано і так вірив новий Кобзарь, що „наша дума, наша пісня не вмре, не загине“, що люде на Україні аж плакали з радощів, що такого великого сина придбала собі „заплакана мати“, як зве Шевченко Україну. Слава про його полинула поміж люде і скрізь на Україні, куди доходив „Кобзарь“, творцеві його дякували, а вірші його привітали так, як сам він того хотів. Шевченко одразу зробився найбільшим письменником на всю Україну.

Та було й инше. Тоді ще мало по-українському книжок писали: з письменників був у нас Котляревський, був Артемовський-Гулак, були Гребінка та Боровиковський, був Квітка та ще зо два, зо три чоловіка, що по-нашому писали, та й край. Люде ще не звикли читати українські книжки, а до чого не звикли то й думають, що того не можна. Ото багато тоді людей думало, що нашою мовою путнього нічого й написати не можна,—так хиба баєчку або побрехеньку якусь розказати людам на сміх. Правду казавши, таки нерозумні люде й досі ще не перевелися, але за часів Шевченка їх далеко більше було. І як вийшов ото в світ „Кобзарь“, почали вони з Шевченка глузувати: „по мужицькому пише“, мовляв; почали з нашої мови сміятися та з народу нашого кепкувати. Де-хто з таких ворогів проте бачив, що Шевченко таки добре пише, і хотіли переманити його до себе, щоб він занехаяв рідне письменство й писав по-московському, для панів. Та Шевченко не зважав ні на глум, ні на знуцання: „хоч і по-мужицькому, каже, аби добре“: „кри-

чіть собі—я слухать не буду“. А порадникам лукавим незабаром одписав він таким гострим словом:

Спасибі за раду!
 Теплий кожух—тільки, шкода,
 Не на мене шитий,
 А розумне ваше слово
 Брехнею підбите.

Подякувавши отак порадникам, Шевченко пише, а далі й друкує (р. 1841) поему „Гайдамаки“, де розказав, що робилось на Україні за гайдамацького повстання.

Тоді як Шевченко в світ свого „Кобзаря“ пустив, мало було між освіченими людьми таких, що дбали б про народ, про бідних трудящих людей. В письменство самі пани виходили і здебільшого й писали вони в книжках про панське життя, а як іноді й згадували про мужика, то хиба на сміх. Не розуміли ще тоді добре, якої краси великої розкидано по народніх піснях та яка багата й гарна народня мова. Більшість освічених людей думало тоді, що вчитись треба тільки багатим людям, а як серед нашого народу таких за малим зовсім не було, а були одним лицем убогі та кріпаки, то й виходило з того, ніби то нашою мовою й не треба нічого писати, бо панів у нашого народу не було, а мужикам—на віщо наука. Не так думав і не так робив Шевченко. Бувши мужицьким сином з діда-прадіда, він не одцурався свого роду, він хотів, щоб і вбогим людям світив світ письменства, щоб і кріпакам стало краще жити. Шевченко дуже любив свій рідний край, дбав про добро свого народу,—через те й почав про його і для його писати, а оті панські вигадки та міркування просто за лукаву брехню мав. З кріпа-

ків такі ж люде, як і всі; так само по-людському вони думають і почувають, так само радіють вони, як їм щось добре трапиться; кріпакам треба волі, треба людських прав і людського життя, треба науки та письменства—так ніби промовив Шевченко своїм „Кобзарем“. І у кого не зовсім ще зачерствіло було серце, а в душі не погасла до останньої искорки любов до рідного краю—ті мусіли зрозуміти ту мову і сказати про Шевченка: так, його правда. І дужче починає від тоді прокидатись на Україні й між письменними людьми, навіть серед панства, думка, що вони—діти свого народу, що пітом і кровію народними їх вигодувано і через те вони повинні і мусять сплатити народові те, що від його взяли, чим од його покористувались. А сплатити це можна тільки одним способом—працюючи на користь народові, допомагаючи йому вийти на волю та проказуючи йому стежку з темноти й злиднів на битий шлях вільного та розумного життя, в добрі та достатках.

Отакє вчинила невеличка Шевченкова книжечка „Кобзарь“. Вона зробилась немов новою евангелією для людей, що бажають добра і щастя нашому народові.

А тим часом Тарас і після „Кобзаря“ вчився далі в Академії, писав ще вірші і де далі—то краці, захожувався видавати для народа розумні книжки та малюнки путящі. Дого тягне на Україну, хочеться йому поїхати до своїх людей, щоб самому, на власні очі, побачити, як вони тепер живуть. Кортить його своїх родичів обняти, бо вже давно він нікого з їх не бачив. І от року 1843-го їде Тарас на Україну.

Поїхав він, чи то повезли його, з України

невідомим нікому лакейчуком, з якого й пуття ніхто не сподівався; а вернувсь на Україну любленим поетом, славним заступником за свій край, оборонцем свого нещасливого народу. І скрізь приймали Шевченка, скрізь шанували його. Та не весело було йому на Україні. Побачив він тут і цим разом злидні, кріпацтво, роботу тяжкую, кривди; почув стогін, плач та нарікання на долю.

Чорніші чорної землі
 Блукають люде; повсихали
 Сади зелені; погнили
 Біленькі хати, повалялись;
 Стави бур'яном поросли.
 Село неначе погоріло.
 Неначе люде подуріли:
 Німі на панщину ідуть
 І діточек своїх ведуть.

І в рідній сем'ї не почув і не побачив він нічого кращого: як скрізь усім кріпакам було, так і Шевченковим родичам. Надивився Тарас того лиха. „Був я торік на Україні,—писав він згодом до одного приятеля,—був у Межигорського Спаса, і на Хортиці, і скрізь був—і все плакав“... А надивившись такого, ще дужче заходився Шевченко кликати людей, щоб вони йшли працювати для народу, щоб рятували його од неволі та злиднів.

Обніміте, брати мої,
 Найменшого брата,—
 благає він своїх освічених земляків.
 Учітєся, брати мої,
 Думайте, читайте;
 І чужого научайтєся,
 Свого не цурайтєся,—
 напучує він письменних людей з-поміж укра-

їнців. Тепер письменницький хист у Шевченка розгортається все дужче та дужче, немов орлині крила вирости у його й він високо злетів над землею, щоб усе бачити, щоб робитися на ній. Все глибше зазирає Шевченко в глиб життя і все кращі твори виходять з-під його натхненного пера. Гарні були його „Думи“, чудово списав він муки нещасної покритки в „Катерині“, обізвався він сміливо за рідне слово та письменство в посланні „До Основ'яненка“ та в „На вічну пам'ять Котляревському“, глибоко зазирнув у нашу минувшину в „Івані Підкові“, „Тарасовій ночі“ та в „Гайдамаках“. Але ще кращі, ще сміливіші, ще глибші нові його твори—„Розрита могила“, „Чигирин“, „Сон“.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндрували,
За що, мамо, гинеш?—

питається Шевченко, побачивши Україну.

Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить

На неокраїнім крилі!

Нехай же серце плаче, просить

Святої правди на землі.

А проте в серці у Тараса живе надія на те, що з його палкого слова „встане правда на цім світі“. І слово його вогнем палить душі, дзвоном гучним лунає по всій Україні,

скликаючи живих людей на велику працю для рідного народу.

Працюючи отак над письменством, не кидає Шевченко й малювання. На весні року 1845-го він добув курсу в Академії і став, як тоді казали, „вольним художником“, тобто—довчився вже науки малювання. І от він зараз їде на Україну, щоб осісти там серед своїх людей і всього себе віддати на працю рідному краю.

Навідавшись додому, в Керелівку, та попоїздивши знов по Україні, Шевченко оселився в Києві. Тут його прийнято на службу, щоб він, їздючи по Україні, змальовував старі будинки, церкви то-що, щоб не пропала про них слава; до того ж мав ще він бути і вчителем малювання в університеті. Та по-за службою і тепер багато часу Шевченко присвячує письменству та громадським справам. Під цей час понаписував він чимало нових віршів, як от—„Єретик“, „Невольник“, „Великий льох“, „Наймичка“, „Кавказ“, „До живих і мертвих і ненарождених земляків“, „Холодний яр“, „Заповіт“, „Псалми“, та інших багато. Твори його з цього часу ще більшою сяють красою, ніж попередні, думками він ще ширше сягає, картаючи гострим словом своїм усяку неправду. До того ж, опріч письменства, знайшлось йому в Києві ще й інше велике громадське діло.

У той саме час, року 1845-го, у Києві зібрався був гурток розумних, освічених українців, прихильних до народу людей, що заприсяглися служити йому і дбати про те, щоб як-небудь поправити його долю. Були між ними вчені—Костомаров та Куліш, чиновники—Гулак та Білозерський, студенти—Маркович, Пильчиків, Навроцький та багато інших. Во-

ни, ці розумні та освічені люде, добре, бачили, як тяжко жити простому народові на Україні, бачили вони й корінь лиха— що нема людям волі, що мусять вони на панів робити, що темнота скрізь непроглядна панує. Ото й заходились вони думати та гадати, як би допомогти народові, і надумали заснувати потайне товариство, щоб до слушного часу воно хоч нишком дбало про народ. Товариство те вони назвали брацтвом на пам'ять про слав'янських учителів, св. Кирила та Мефодія, а потайним воно мусіло бути через те, що начальство тодішнє й величезна більшість панства були інших думок і навпростець та по-видному працювати братчикам не дали б. Звичайна річ, що й Шевченко зараз прихилився до того товариства.

Чого ж домагались братчики? А ось чого.

Вони бажали, щоб усі люди жили добре, в достатках, одно одного не кривдили; щоб не було сварки та бійки, а злагода панувала між людьми. Але вони розуміли, що без волі та освіти такого праведного життя на світі не заведеш. А тим часом, оглядаючись поблизу себе навкруги, вони бачили, що багато живе на світі народів рідних нам—слав'янських народів, але мало не всі вони живуть у неволі то під німцем, то під турком а то й під такими ж, як і сами, слав'янами. До того ж трудящим людям, простому народові, робітникам найгірше, бо й од своїх панів вони терплять багато лиха, а через те злидні їх посіли й темнота. Ото братчики й навчали, що всім людям слав'янської крові треба жити вкупі, в одній державі, але так, щоб нікому кривди не було— щоб ні один народ не підбивав під себе інших, не старшинував би, а всі були рівні і кожен своїми справами через виборних людей

сам порядкував. Такий лад зветься федерацією, по нашому тобто—спількою і братчики хотіли, щоб до неї пристали оці слав'янські народи: великоруси (москалі), українці, білоруси (литвини), поляки (ляхи), чехи, серби, та болгари. Але братчики тямали ще й те, що самої федерації мало, що не досить слав'янам укупі жити, а треба ще жити вільно. І от вони хотіли народові волі од панщини—щоб люде на себе робили та щоб народ сам порядкував справами громадськими, вибіраючи до того кращих змежи себе людей. А вже ж певнісінька річ, що на те, щоб так жити, треба добре в громадських справах тямити,—треба, одно слово, науки та освіти для всіх. Ото ж братчики брались ширити науку й вимагали, щоб усі люде вчилися по школах, та щоб і школи були путні, і кожен народ щоб своєю рідною мовою вчився, бо так найлекше науку здобувати. Всі люде повинні своїй рідній краї боронити, через те мусять уміти вони зброєю однаково орудувати, щоб у потребі дати одсіч ворогові. Так само не повинно бути ні панів, ні мужиків, а всі рівні, однакові, вільні люде і права у всіх однакові. Не можна, говорили братчики, людей карати на тілі та на смерть, як і загалом не треба робити нікому ніякого лиха, ніякої кривди; люде повинні жити тихомирно, в добрій згоді, як брати,—через це ото й назвало себе Київське товариство „братством“. Думки свої братчики мали ширити по світу через школи, навчаючи дітей, через книжки, словом і ділом, а всякаго лихого способу та нечесного цурались.

Так, кажу, Шевченкові дуже сподобались такі думки, бо вже й перше багато чого він так само думав і говорив у своїх

віршах. Та на лихо не всі таких думок були, як братчики: вже одно те, що товариство це проти кріпацтва йшло, здобувало йому ворогів поміж усіма тими, хто стояв за панське право над людьми. Ото один лихий чоловік, Петров на ім'я, живучи опостінь з Гулаком, і підслухав якось, як братчики наші радились, та й надумався вислужитись перед начальством. Цей мерзенний пролаза удав, що ніби то й сам поділяє товариські думки, і так хитро, по-лисячому поведився, що незабаром прошивсь у саме брацтво, розвідав усе, рознюхав, а тоді пішов та й довів начальству про брацтво, та ще багато й од себе прибрехав на братчиків. А начальство подумало, що братчики на бунт збираються, та зараз їх і поарештовувало.

Як це діялось, Шевченка на той саме час не було в Києві. Він тоді їздив по Україні, збираючи й записуючи од людей народні перекази, пісні, то-що, малюючи краєвиди та старосвітські будинки, приглядаючись до народнього життя. Тоді вже настановлено його за вчителя в університеті, а добрі люде обіцяли дати йому грошей, щоб він поїхав ще й за кордон, у чужі краї, повчитися та придивитись, як там люде живуть. Кругом його були добрі, ширі приятелі, скрізь його любили та шанували за його вірші. А спереду світила йому ясною зорею надія на кращу долю рідному народові, яку думали братчики працею своєю наблизити. Щасливий та спокійний, не прочуваючи лиха, вертався Шевченко з свого об'їзду по Україні, поспішаючись до Києва, де як-раз його щирий приятель Костомаров мав брати шлюб і прохав Тараса бути на весіллі за боярина. А лихо чорним круком крутилося вже над його головою.

Як Петров виказав про брацтво, то звелено ту ж мить потрусити, арештувати її по-забірати в тюрму Шевченка, Костомарова, Куліша, Гулака і всіх інших братчиків, кого де спіймають. Хто з братчиків був на той час у Києві, тих забрано, а як про Шевченка не знали, де він, то стали його дожидати. Під'їздить Тарас до Києва—і от на пороні на Дніпрі оточили його жандарі та поліція і „вільний художник“ опинився знов у неволі. Сталося це 5 квітня (апріля) року 1847-го.

Недовго продержали братчиків, а між ними й Шевченка, у Києві й незабаром повезли всіх у Петербург на допит. Більше двох місяців тяглося слідство, допитування та самотнє перебування за ґратками в тюрмі. Шевченко ставав, кажуть, на допити раз-у-раз спокійний, бадьорий, а в тюрмі писав вірші. Ось уривок з одного, написаного в тюрмі, вірша.

В неволі виріс між чужими
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій—не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину: за Україну
Його. колись“ *).

Видко, нова неволя тяжко вразила нашого Кобзаря, хоч про людське око він і був наче зовсім спокійнісенький. Та инакше й бути не може: тюрма на те й тюрма, щоб

*) „Кобзарь“, вид. „Кіевской Старини“, Київ, 1899, стор. 310.

мордувати людину, та ще таку чуйну на всяку кривду, як Тарас був. Що йому дуже невесело було сидіти за замком, хоч і писав він, що „до дверей на ключ замкнутах і до решітки на вікні привик я трохи“—видко це дуже добре з останнього в тюрмі написаного вірша про смерть, що нікого не минає:

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решіткою задавить.

Слідство робили—генерал Орлов та ще другий генерал, Дубельт. Вони конче хотіли викрити якусь велику змову, якийсь бунт на всю Україну, що ніби то мали зробити братчики, і мордували їх допитами та все страхали всякими карами, щоб вони „по правді“ у всьому признались. Нічого страшного слідчі не дізнались, але братчиків таки продержали в тюрмі, а потім по далеких сторонах позасиляли.

Шевченка покарано найгірше. Ми знаємо, що з його був чоловік надзвичайно щирий та палкий,—як бачить де неправду, то вже, було, хоч кому, а не змовчить. Так і в своїх віршах він часто за неправду картав навіть значних людей. І як почали ото труси робити, то й познаходили і в самого Шевченка, і по людях оті заборонені вірші („Сон“, „Кавказ“ та інші). За ті вірші заслано його на Оренбургський степ, завдавши до того ще і в салдати та заборонивши писати й малювати. Після такого присуду й написав Шевченко отого вірша про смерть, що, мовляв, „і мене не мине, на чужині зотне“, бо заслано Шевченка без строку,—довіку, мовляв.

III.

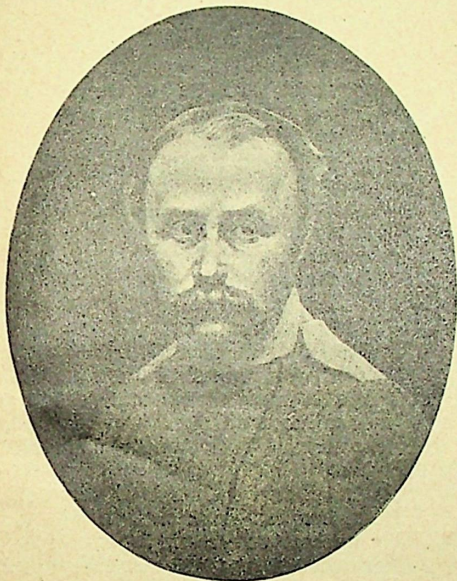
І почалася з того часу для великого пись-

менника і поета нашого нова неволя—ще гірша, ще страшніша, бо спіткала його несподівано на рівній, мовляв, дорозі—серед думок про працю на користь народу, серед високих замірів і єдино за те добро, що бажав і робив він бідним людям. До того ж завдали Шевченка в салдати й на-решті бідолашному засланцеві заборонено писати й малювати. „Коли б я був душо-губом, кровопивцем, то й то не можна було ви-гадати мені лютішої кари,—писав згодом Шев-ченко,—а мені ще й писати заборонили та малювати“. Але вислухавши присуд, Шевчен-ко сказав собі на думці: „не зроблять із ме-не салдата“,—і таки, справді, не зробили...

Жити на чужині навіть з власної волі та охоти часто несила людині, бо рідний край, бо свої люде раз-у-раз стоять перед очима і непереможно тягнуть і ваблять до себе. Але без міри гірше, коли чоловікові не вільно вернутись, коли чужина стає йому величезною могилою, або — мовляв — „незамкнutoю тюр-мою“, в якій доводиться що-дня що-години катуватись. В отакій тюрмі, та ще й у ка-зармі, під червоною шапкою, й опинився Та-рас після присуду.

Завезли мерщій Шевченка спершу в Орен-бург, город близько Сибіру, а потім ще да-лі—в невеличке містечко Орське, де йому при-значено було безсрочну службу простим сал-датом, чи то пак „рядовим“, одбувати. Орське те стояло в безводній пустині, серед пісків неви-лазних, без гаїв, без садків. Тяжко було нави-кати поетові до того рівного, як стіл, степу після веселих краєвидів на Україні. А тут ще муштрою йому допікають, а тут начальство по-всяк час за ним доглядає, очей не спуска-ючи та карами нахваляючись. А до того ще й рідного слова ні до кого промовити, ані

почути од кого, ні книжки прочитати, та ще й писати і малювати не дають. Кругом—чужі люде і тільки й мови скрізь про те, що того били на муштрі, а того нахвалялись

Т. Шевченко салдатом.

(З власного Шевченкового малюнку).

вибити. Бійка, галас, зик, срамотні співи та лайка, п'янство, бруд, неохайність — от що панувало в „смердючій хаті“, як звав Шевченко свою казарму. Отак довелось йому каратися.

Цілий тиждень пробував Шевченко то на муштрі, то в смердючій оті хаті. Рідко коли траплялось йому крадькома вирватися з неї.

Неначе злодій, по-за валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду по-над Уралом *)

На степ широкий, мов на волю,—
пише він про своє тодішнє життя. Але й тут
не було йому супокою, бо і степ той—не та-
кий, як на Україні.

І там степи, і тут степи,
Та тут не такі:
Руді-руді—аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами.
Темними лугами...

А тут—бур'ян, піски, талі,
І хоч би на сміх де могила
О давнім-давні говорила...
Неначе люде не жили!

Та не довго можна йому було хоч на самоті
отак посидіти:

„Айда в казарми! Айда в неволю!“
Неначе крикне хто надо мною—
І я прокинусь. По-за горою
Вертаюсь, крадуся по-над Уралом,
Неначе злодій той, по-за валами.

Так святкував Тарас у неволі, а в будень—
то ще гірш було:

Приходить ніч в смердючу хату,
Осядуть думи, розіб'ють
На стократ серце і надію,

*) Тали—пісчані кучугури, порослі лозою (слово сибірське). Урал—річка, по-над якою Орське стояло.

І те, що вимовить не вмію...
 І все на світі проженуть,
 І спинять ніч: часи літами,
 Віками глухо потечуть,
 І я кривавими сльозами
 Не раз постелю омочу...
 Благаю Бога, щоб світало:
 Мов волі—сонця, світу жду.
 Цвіркун замовкне, „зорю“ б'ють—
 Благаю Бога, щоб смеркало,
 Бо на позорище ведуть
 Старого дурня муштрувати—
 Щоб знав, як волю шанувати,
 Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

І ще одно допікало Шевченкові на засланні, принаймні спочатку,—це те, що ніхто спершу не озивався до його з колишніх приятелів: одні їй самі тоді відбували кару, другі ж не знали, куди його запаковано, а були, певна річ, і такі, що страха ради одцурались, щоб, мовляв, і самим через його в яку біду не вскочити. „Було на собаку кинь,—скаржиться Тарас у листі до одного приятеля,—то влучиш у друга, а як прийшлося до скруту, так святий їх знає, де вони поділися“. А так хочеться на чужині, в неволі, рідного слова почути, братнього голосу довідатись!

І знов мені не привезла
 Нічого почта з України,—
 тужить поет і здається йому, що приятелі його, мабуть, „з холери повмірали“, а то б таки згадали про його.

Хиба самому написать
 Таки посланіє до себе
 Та все до-чиста розказать,
 Усе, що треба, що їй не треба?—
 розважає себе засланець наш у тяжкій са-

мотині, бо думка така, що його скрізь забу-
ли вже на рідній Україні—

Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене!

І Шевченко таки справді писав—хоч не „посланія до себе“, так свої вірші. Письменство та думки про рідний край — одна була втіха Шевченкові в неволі, та сила, що держала його тоді на світі. Хоча за ним пильно наглядали, щоб він не зрушив заборони писати й малювати, але несила йому було вдержатись. Хоч нишком, а Тарас складає такі вірші, виливаючи свої плачі невольницькі, крадькома малює, ховаючи вірші десь у халяву, щоб не догляділо вороже око. „І довелось знов мені,—пише він—

На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні—
І тяжко плакати.

Він вже „не для людей, тієї слави“ складає свої плачі-думи—

Мені легшас в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одинокую душу
Убогую.

Правда, надія невміруща таки не кидала Шевченка й ворушила думки, що може доведеться ще йому побачити Україну, спіткати знову близьких, серцю милих людей. Трохи згодом, так мабуть через рік од початку заслання, почали озиватися до його й приятелі з Украй-

ни, розважаючи самітнього заслання та потішаючи її од себе надією на визволення. Увесь час цією надією тільки її живе Тарас, але не швидко, ох як не швидко, вона справдилася!..

Тим часом вище начальство звеліло, щоб гурток офіцерів з салдатами з Орського пішов ще далі в степ—оглядіти, чи можна там жити, роздивитись місця по-над Аральським морем і, коли можна, поставити там нову фортецю (кріпость). Тим, що вибирались у степ, треба було там плани поробити, позмальовувати краєвиди, а як ніхто в Орському, опріч Шевченка, цього не вмів, то і його забрали в ту подорож з собою. Два літа, року 1848-го та 1849-го, перебував Шевченко в далекій пустині, плаваючи Аральським морем. „Господи, як погано! — писав він у листі до Болянського,— аж бридко згадувати, не то що розказувати добрим людям! Нудьга!“ Та її справді-бо:

І небо невмите, і заспані хвилі,

І по-над берегом геть-геть,

Неначе п'яний, очерет

Без вітру гнеться—

ото тільки її бачив усього Шевченко за тих два літа. Під час цієї плавби хоч і скрутно було людям, а Шевченкові на душі ніби трохи її полегшало: хоч у „смердючій хаті“ не пропадав та малював до схочу і на видноті, бо на це ж і взято його сюди. А туга таки своє брала, прориваючись у таких криках серця:

Боже милий,

Чи довго буде ще мені

В оцій назамкнутій тюрмі,

По-над оцим нікчемним морем,

Нудити світом?

Не минуло, правда, Шевченкові без кари оте малювання, хоч і не для себе її не

своєю волею він до його брався. Як повернулися з Аральського моря, то один офіцер, Бутаков на прізвиське, узяв Тараса з собою до Оренбургу, щоб там плани докінчити. В Оренбурзі знайшов Шевченко й де-кого з земляків-українців і трохи спочив був і од страшної самотини, і од смердючої казарми, бо жив тут він не з москалями, а окреме. Та не довго довелось спочивати: знайшлась лиха душа й тут, що подала до Петербургу звістку-доноса, ніби то начальство тутешнє Шевченкові потурає, пільги всякі робить, попускаючи жити на волі та малювати. З Петербургу зараз звелено Шевченка знов арештувати й посадити в тюрму, забравши всі листи, малюнки та вірші, а потім заслати далі, в ще гіршу пустиню. Шевченка потрушено і, хоча нічого забороненого у його й не знайшли, а таки продержали в тюрмі щось із шівроку та в-осени року 1850-го й вирядили його на нове заслання— в Форт Новопетровський, аж за Каспійське море. Не дешево спокутував Шевченко оті невеличкі пільги—тюрмою та новим засланням, де й перебував аж до визволення свого з неволі.

На другому засланні Шевченкові було ще важче, ще сумніше. Життя в казармі, щоденна муштра („що дня по вісім годин тягнуть жили, муштруючи“—згадував опісля він), повсякчасний догляд, щоб поет—боронь, Боже—чогось не писав або не малював, дурні причепки та знущання офіцерів— усе це так пригнітило Тараса, що й життя йому зовсім було огидло. Приставлено до його „дядьку“ з москалів і цей невідступно сочив за ним, мало не щодня трусив, шукаючи навіть у чоботях, щоб Тарас не ховав оливця або паперу клаптик. Тепер не було вже йому коли,

навіть крадучись, вийти в степ та посидіти на самоті: „дядька“ тінню за ним ходив. І писати вірші годі вже під таким доглядом, — і справді на другому засланні Тарас не написав ніже єдиного вірша, аж поки про своє визволення прочув. Цілих шість з половиною років з його життя пропало для нашого письменства дурнісінько. До того ж знов на довгий час урвалось листування з приятелями на Україні, читати не було чого, і поет опинився немов живцем у домовині, од усього світу одрізаний. Йому вже здається, що тернами й шляху позаростали до рідного краю.

Так день по дневі минали цілі роки — довгі та нудні, сумні без краю, безнадійні. „Краще б мені було на світ не родитись, або швидче вмерти“, — не раз, було, вирветься з намучених грудей розпачливе слово.

Неначе лютая змія
 Ростоптана в степу здихає,
 Заходу сонця дожидає —
 Отак то я тепер терплю
 Та смерть із степу виглядаю —

ось як почував себе Тарас під страшні часи тієї кари.

Правда, як перемилося в Форті Новопетровському начальство, то Шевченкові знов почали потрохи попускати й давати де-яку пільгу. Новий начальник, Усков — людина добра, дозволив Шевченкові писати й малювати, — але так, щоб ніхто не бачив, у землянці; до того ж писати тільки по-московському, а не рідною мовою. Ото ж тоді Шевченко й понаписував свої повісті московською мовою; а по-українському, кажу ж, не писав він на другому засланні анічогісінько, навіть листів, бо й листи всі од його і до його перечитувало начальство.

Як найбільший співець України конав отак на далекій чужині, в пустині — в Росії тим часом повернуло на краще. Настав новий царь Олександр II-й після Севастопольської війни, і старі суворі порядки пом'якшали трохи. Почали говорити про волю для кріпаків, стало вільніше говорити їй писати, деяких засланців повернуто до рідного краю. Скоро повіяло ото скрізь вільнішим духом, то заходились у Петербурзі приятелі та прихильники Шевченкові клопотатись, щоб зволити і його з неволі. Довго клопотались вони перед новим царем і аж поти цієї справи не кидали, поки звелено було, року 1857-го, Шевченка випустити,—тільки заборонено йому їхати на Україну.

Десять років вибув Шевченко в неволі. „Десять літ!.. Друже мій єдиний! вимовити страшно, а витерпіть же! І за що витерпіть?“—так писав сам Шевченко коли й до його дійшла вже чутка, що от-от незабаром прийде сподівана воля. На-силу діждавсь її Шевченко, себе не тямлючи з радощів. Нарешті прийшла таки вона, хоч і не повна, і 2 серпня (августа) року 1857-го покинув Шевченко місце свого заслання, де вибув не сповна 7 останніх років. Пішов Тарас під червону шапку московську молодим здоровим, крепким та веселим парубком, а вернувся — мало не дідом похилим та підтоптаним, здоровля знівечивши, занапастивши і літа молодії і талан свій у неволі.

Моє не злото-серебро —

Мої літа, моє добро,

Мою нудьгу, мої печалі

одібрали, як сам він писав, у Шевченка і проковтнули оті страшні десять років заслання...

Перебуваючи на засланні, Шевченко тільки їй мав про рідний край; надія побачити Україну одна тільки їй додавала йому сили волочити непотрібне, здавалось, життя. Не дурно ж сам він так про це писав:

Ось для чого мушу
Жити на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може ще я подивлюся
На мою Вкраїну,
Може ще раз поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами,—
Бо немає в мене роду
По всій Україні,
Та все таки не ті люде,
Що на тій чужині.

І скоро ото почув Шевченко про своє визволення з неволі, то збирався був зразу їхати на Кубань і далі Кримом на Україну. Розражали його приятелі, що клопотались про його; вони боялись, щоб не вийшло чого з того, і от Шевченко з Новопетровського побрався морем та Волгою рікою на Астрахань і Нижній Новгород до Москви. Радіючи стрівали дорогою земляки свого великого поета і скрізь шанували, як найдорожчого гостя. Та ось у Нижньому Новгороді знов догнало Шевченка лихо. Тут його повідомлено, що після служби йому заборонено жити на Україні та в столиці, а звелено перебувати в Оренбурзі. На силу, на превелику вже впрохали і цей присуд скасувати, дозволивши їхати хоч до Петербургу, де Шевченко міг знайти собі сякий-такий заробіток. Пів року ото просидів Тарас у Нижньому, поки в Петербурзі

воловодили з дозволом, але тут він вже даремно часу не переводив—знов почав писати вірші й чимало гарних понаписував, як от: „Неофіти“, „Юродивий“ то-що. До Нижнього понасилали йому земляки книжок українських, яких він десять років не бачив, і Тарас читав та впивався рідним словом. Де-хто з приятелів навіть умисне приїздив сюди, щоб побачитись та після довгої розлуки побалакати. Знов воскресают у змученого поета давні мрії-думки про роботу для рідного краю, для земляків, і цим розважав він своє серце, що рвалося на Україну. Несподівана притичина в дорозі дуже його мучила: „гарна,—казав він,— оце воля: собака на припоні“ На силу діждався Тарас дозволу їхати до Петербургу і зараз же рушив туди на Москву, де спинився на якийсь час, щоб побачитися з давніми приятелями. В Москві з Бодянським, Щепкиним та іншими щирими людьми Шевченко вперше за всі десять років наговорився до схочу про всякі любі серцю справи, про рідний край та близьких людей.

IV.

27 березія (марта) року 1858-го Шевченко прибув нарешті до Петербургу. Земляки тут давно вже його нетерпляче виглядали, та навіть і чужі люде цікавились побачити славного поета українського. Письменники прийняли його до свого гурту з великою пошаною й незабаром Шевченко стоваришував з найкращими людьми того часу, що дбали про народні потреби і працювали для простих трудящих людей. Тоді вже починались заходи коло визволення кріпаків з неволі панської, скрізь кипіла боротьба між прихильниками та ворогами цієї

великої справи. І певне, що на покуті було всюду місце тому поетові, що так багато послужив цьому своїми творами й таку кару не-

Т. Шевченко в останні часи свого віку.

людську за них прийав. А вже як сам Шевченко радів, що от-от має справдитися мрія цілого життя його—то й не сказати!... Усі

думки його були коло того святого, великого діла і він знов своїм словом гарячим, своєю великою вірою в щастя людське почав дбати про рідний знедолений народ свій. Незабаром по приїзді до Петербургу Шевченко написав невеличкий віршик— „Сон“: кріпачка на панщині пшеницю жне і, втомившись, не спочивать пішла, а дитину погодувати, що кричало, сердешне, в холодочку за снопом. Погодувавши, задрімала—і сниться їй: її дитина, син її Івась—

І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий
На вольній, бачиться,—бо її сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
У-двох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхнулася небога.

І з тією матіррю всміхається ніби її сам поет, бо хоч і побачила кріпачка, прокинувшись, що нічого того немає, її знов копу дожинать пішла, та поет додає:

Останню може: Бог pomoже—
Той сон твій справдиться.

Зате, як болить поетове серце, коли бачить він, що сподівана воля забарно дуже йде, що справа затягається на довго,—

Болить і плаче, і не спить
Мов негодована дитина...

„Добра не жди“—говорить поет до свого серця:
Не жди сподіваної во і—
Вона заснула...

А все-таки надії на добре у Шевченка, як і у всіх тоді, було більше й він піклується дуже про те, щоб дати кріпакам науку, як вони вийдуть вже на волю. Як письменник, як людина, що воювала з неправдою словом—

він і тут великі надії покладає на правдиве шире слово, на добру науку, подану людям зрозумілою мовою. „Возвеличу,—каже він,—

Малих отих рабів німих:

Я на сторожі коло їх

Поставлю слово.

Шевченко захожується на-ново друкувати свого „Кобзаря“, хоч багато клопоту й мороки довелось йому прийняти, поки добув дозвіл; разом з іншими земляками, що жили в Петербурзі, міркує над тим, щоб поскладати й понадрукувати для народньої освіти путящих книжок, і сам складає „Букваря“ для українських шкіл; дбає він про український журнал, радіє, що прибувають до гурту українських письменників нові люде і що гурт працівників на користь рідного народу все зростає й більшає. Разом з тим багато Тарас працює й коло малювання в Академії Художеств, де й жив він у Петербурзі аж до самої своєї смерти.

Та й за роботою і серед приятелів не весело було Шевченкові в Петербурзі. Його знов тягне на Україну, йому треба було своїх людей побачити, подивитись на життя їхнє. Додому рвалося його серце. А тим часом начальство не пускало його туди і завдавало цим невимовної туги. „Доки вони будуть знущатись надо мною?—питається Шевченко в одному листі.—Я не знаю, що мені робить і що почать. Утікти хиба нищечком до вас та, одружившись, у вас і заховаться“ („Кіевская Старина“, 1865 р. кн. II, стор. 337). Аж улітку року 1859 го пощастило йому таки вирватись на Україну.

І знов об'їхав він давно знайомі, незабутні місця. Побував і в Харківщині, і на

Полтавшині, заїхав і в Керелівку до рідні. На-силу пізнали його брати та сестри, так знівечила його неволя та муштра салдатська. Скрізь люде допитувались у Шевченка, чи швидко воля вийде, і він усюди розказував, що чутно про це діло. А за ним назирці, ма-буть, ходили лихі люде, дозираючись та прислухаючись, чи не бунтує Тарас людей проти панів. І таки вчинили йому капость: становий з Черкас арештував був Шевченка за якісь розмови з людьми, але як жадної вини за ним не було, то його доведено тільки до Київа і там випущено. Побачив Шевченко, як його пильнують і якого лиха йому знов можуть накоїти, та й побрався до Петербургу.

Ідучи на Україну, хотив був Тарас вишукати собі десь по-над Дніпром невеличкий шматочок землі, щоб мати власний притулок і тихо дожити віка між своїми людьми:

Щоб хоч умерти на Дніпрі
Хоч на малесенькій горі,—

як писав він ще в неволі. Уже й наглядів він був гарне місце під Каневом, та несподіваний арешт не дав цим разом довести діло до краю. Проте думки дожити віка на Україні Тарас не покинув. Уже з Петербургу через свого родича Варфоломея Шевченка кінчає Тарас за землю й захожується ставити собі хату, „бо в Петербурзі,—пише він до Варфоломея,—я не всижу, він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить усякого хрещеного і нехрещеного чоловіка. Як би не робота, то я давно б одурів. Аж надто стало тяжко на самоті.“ Як справді таки допекли Шевченкові бурлакування на чужині та самота, видно з оцих віршів, що написав він у Петербурзі:

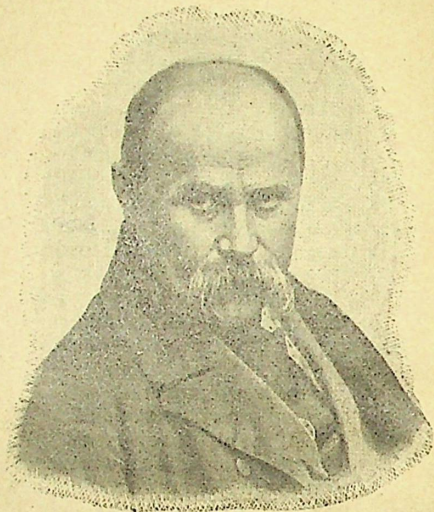
Минули літа молодії,
 Холодним вітром од надії
 Уже повіяло... Зима...
 Сиди один в холодній хаті...
 Нема з ким тихо розмовляти,
 Ані порадитись... Нема,
 Анікогісінько нема.

І надумав був Шевченко з журби тієї та туги оженитись. Ще за-молоду, як приїздив він на Україну, то наглядів був собі дівчину, попівну з Керелівки ж таки, але її родичі не схотіли тоді віддати її за колишнього наймита. Потім одружилася з ним неволя й розбила надії на тихе щастя в подружньому житті. І тим дужче прокинулась про це думка тепер, та коли вже не знайшов собі чоловік пари за-молоду, то на старости-літтях шкода й заходу. Так і не вийшло нічого з Тарасового сватання: не знайшлось людини, що доглянула б його старости. „Світ широкий,— писав Тарас,—

Людей чимало на землі,
 А доведеться самотнім
 В холодній хаті кривобокій
 Або під тином простягтись.

А тим часом, хоч і бадьориться ще вимучений поет, недуга притьмом причепилась до його і смерть стояла вже за плечима. В кінці 1860-го року Тарас тяжко занедужав на водянку та вже й не встав. Не довелось йому ані побачити України, ані почути слова волі для мільйонів кріпацького люду, бо й вона прийшла вже по його смерті. А вже смертельно хворий, на божій дорозі стоячи, Шевченко тільки й думав, що про ту волю, допитувався про неї у всіх, хто тільки навідається, було, до його, і тяжко сумовав, що справа так помалу, так дряво йде. „Коли ж воно буде?“—

не раз питався він з тугою та смутком, не-
 мов здоровля виглядаючи тієї години, коли
 Спочинуть невольничі
 Утомлені руки

М. Шевченко

І коліна одпочинуть
 Кайданами куті.

Шкода! не діждав того він... 26 лютого
 (февреля) року 1861-го Шевченко на-віки скле-

пив свої очі; стражденне серце, що боліло й мучилось за простий народ, перестало битись...

Мов у дзвін голосний ударено—громом розійшлася-роскотилась сумна звістка по всій Україні. Українці вже знали тоді, що рідний край стратив з Шевченком великого письменника, найголоснішого заступника за простих людей, що власними муками та слізьми скропив їхню волю, що цілий вік боровся з неправдою і проказував людям шляхи до нового кращого життя. І на Україні плакали за ним, як за батьком рідним. „Сподівались ми Шевченка цей год на Вкраїну, а прийшлося зустрічати його домовину“,—казав давній приятель Тарасів, старий Максимович, на його похороні, і ці прості слова болем тяжким одгукнулись по всіх усюдах, де знали й шанували великого страдника за народ та борця за кращу для його долю.

Як умер Шевченко, зібралась на пораду в Петербурзі українська громада, і згадали всі, що він писав у „Заповіті“:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Але не можна було без дозволу од начальства везти тіло великого Кобзаря українського в рідну землю. Поки ото вийшов той дозвіл, поховано Шевченка в Петербурзі. Сила народу йшло за труною, багато людей плакало. Товариші промовляли над свіжою могилою, згадуючи заслуги небіжчика. „Будь, Тарасе, певен,—устами Куліша заприсяглись

вони,—що ми твій заповіт соблюдаємо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив еси. Коли ж у нас не стане снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем“. Зараз же такі приятелі Шевченкові прирадили, щоб поставити йому пам'ятника й іншими ділами ознаменувати його величезні заслуги для рідної землі. На жаль тільки нічого з того, що тоді прирадили, не можна було зробити, бо для української справи незабаром такі часи настали, що навіть творів Шевченкових (та й інших нашою мовою книжок) не можна було друкувати, а вже про пам'ятник шкода й згадувати. Мало не п'ятдесят років треба було, щоб добути дозволу на пам'ятник. Отаке діялось!...

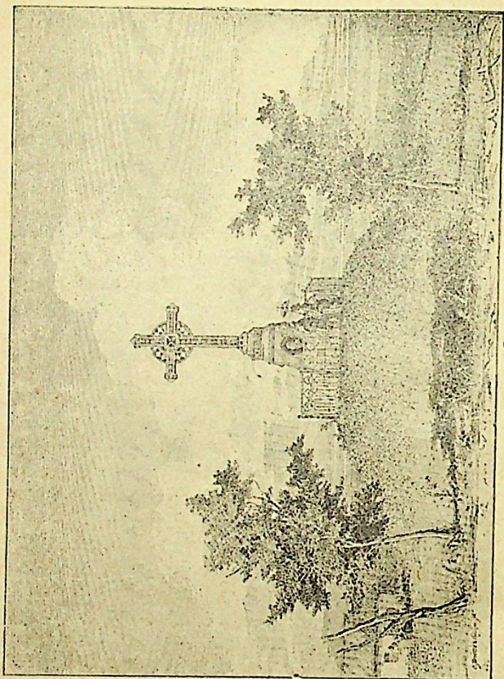
Не довго лежало тіло Шевченкове в чужій землі. Незабаром вийшов дозвіл перевезти його на Україну. Могилу розкопано, домовину поставлено в другу, металеву, і мертвий Шевченко рушив до рідного краю, куди так рвався ще живим, та де не довелось йому віка дожити. Покрита червоною китаїською— „заслугою козацькою“, тихо йшла велика домовина улицями Петербургу до вокзалу, а за нею немов линули на Україну слова останнього прощання: „згромадь навкруги себе сліпих, глухих і без'язиких: нехай вони із мертвих уст твоїх почують твоє слово безсмертне та нехай, хоч помиляючись, почнуть говорити непозиченою мовою“.

Скрізь по дорозі труну стрівали й проважали з великою шанобою, бо вже й чужі люде знали, якого чоловіка великого везуть на останній спочинок до рідного краю. 6 травня (мая) року 1861-го сумна процесія прибу-

ла до Київа, а звідти Дніпромъ рушила до Канева. Там, на Чернечій горі, знайшов був собі Тарас місце, щоб жити, там сподівався він віка доживати—там постановили оселити його і по смерті. І знов сила народу з усіх сіл, зблизка і здалека, зійшлося до Канева, щоб попрощатися з тим, хто цілий вік болів дупею за „меншого брата“, хто життя своє поклав для його добра—хто йому „волю писав“. Над труною знов пролунало таке гарне та правдиве слово: „Був час, що про нашу Україну думали, що цей край нездатний до високих чувств і думок. Але Шевченко довів, що край цей, де забули про освіту народню, має душу і серце, приступне для всього високого та прекрасного. Так, померший брате, світ твій просвітиться перед людьми... Минуть віки—і далекі нещадки дітей України побачать і пізнають, хто був Тарас Шевченко! Бажав ти, брате, жити у Каневі,—от і живи до кінця світу. А ти, Україно, побожно шануй наше місто, бо у нас спочівають кістки Тараса Шевченка. Тут, на одній з найвищих гір Дніпрових, покоїтиметься прах його і, як на горі Голгофі, подібно хресту Господньому, стоятиме хрест, котрий буде видно і по той, і по цей бік нашого славного Дніпра“.

Поховали Шевченка—і тисячі людей щороку їздять на Тарасову гору поклонитись великій Шевченковій могилі. Ще більше людей щодня влітку проїздять проз ту високу могилу, згадуючи похованого там „незлим, тихим словом“. Щороку в день смерті Шевченка скрізь по Україні згадують його і те добро, що зробив він для рідного народу. І лежить тіло Шевченкове на високій горі серед зеленого саду, немов оглядаючи навкру-

ги всю Україну та й по смерті виглядаючи долі для неї. І до віку не забуде Україна свого велетня-Кобзаря за його працю для рідного краю та за муки великі, якими освятив

Шевченкова могила.

він волю для свого народу. Не часто приходять на землю такі люде, як Шевченко, не багато їх було у всіх народів; і їми ще тільки її держиться правда на світі.

V.

Були у нас і до Шевченка письменники, що писали про наш народ і його мовою. Так — Іван Котляревський з Полтави написав гарну поему „Енеїда“, в якій неначе старих троянців та латинців змалював наших таки людей, а в „Наталці-Полтавці“ він вже просто обернувся до нашого побуту. Так — Артемовський-Гулак в образі Рябка-собаки змалював нещасного кріпака під панською невблаганною рукою. За ними пішов Гребінка, що писав по-нашому чудові приказки чи байки, а Квітка-Основ'яненко своїми повістями з народнього життя попередив усі письменства на світі. Де-які письменники були у нас і опріче найіменованих, та ніхто не повершив Шевченка, ніхто так гарно та разумно не писав, як він. „Уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася“, — говорив Куліш над труною Шевченковою. До його нашою мовою писали наче всімішки, неначе для забавки і ще й сами добре не знали, що роблять великої ваги діло та що у нас може бути справжнє, як і в людей, письменство. А вже як Шевченко почав по-українському писати, то і наші й чужі люде побачили, що це вже не іграшки, що не пуста річ, а сила велика таїться в народньому слові та що народ наш здатний створити письменство не аби-яке. З творів Шевченкових по всьому світі довідались про Україну та про український народ; з творів Шевченкових ми всі вчимося любити рідний край, і тепер письменники наші вже зовсім свідомо працюють коло рідного письменства, бажаючи розказати народові його мовою все, що йому треба знати. Отже зна-

чить не хто, як Шевченко, виніс наше письменство на таку височінь, де воно стає поруч і нарівні з письменствами інших освічених народів.

Ми вже знаємо, що Шевченко був мужицький син, і хоч дійшов він освіти, міг зробитись паном та й жити собі добре, великої слави заживаючи,—проте він рідного краю не одцурався, своїм родом простим не гордував і народности своєї не покинув. Ще більше: хоч де доля його закидала, він скрізь пам'ятав про свій народ і завжди про його добро думав і дбав, бо він без краю любив його. „Я,—писав Шевченко,—по плоті і по духу син і рідний брат нашого безталанного народу“, і цілий вік його гризло й мучило оте народне безталання. Україну він любив над усе в світі,—ось як він писав про це в своїх віршах:

Я так її люблю,
Мою Україну убогу—
За неї душу погублю.

Усе він ладен був перетерпіти на собі, аби Україні було добре, аби людям на ній стало можна по-людському жити. Терпіти своє лихо та муки—дарма, про власну славу та достатки—байдуже: чи буде це, мені, мовляв Шевченко, однаково.

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві і в огні
Її окраденую збудять,—
Ох, не однаково мені!

Це просто стогін серця, крик душі — оте „ох, не однаково мені“, і таки видко, що цьому чоловікові справді не однаково, яка доля спіткає рідний його край. Як ми вже знаємо, думки про Україну і на чужині, в тяжкій неволі, до-

давали йому сили терпіти горе та з лихом битись. Бувало йому в неволі так тяжко, що й жити снаги не ставало і може не раз рука здіймалась, щоб собі віка вкоротити, але одна думка про рідний край—і рука опускалась. Благав би я собі смерті,—не раз писав Шевченко в неволі,—

Так тая Україна
І Дніпро крутоберегий,
І надія, брате,
Не даєте мені Бога
О смерті благати.

На чужині поет одного хоче—

Аби хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли.

І коли тільки приснився йому в неволі сон про рідну Україну, то—признається поет—

Ніби знову я на волю
На світ народівся;

а з намученого серця виривається палке благання:

Дай же, Боже, коли-нибудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті;
Хоча серце замучене,
Поточене горем
Принести і положити
На Дніпрових горах.

Зате як же тяжко йому робиться, аж серце холоне, коли навіть думка промайне,

Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жить.

Доживати віка на Україні, серед своїх людей—це, як ми знаємо, було останнім найбільшим бажанням у Шевченка і з ним він і в

домовину пішов. Та й по смерті прохав поховати його „на могилі, серед степу широкого на Україні милій“.

Отак без міри й без краю кохаючи свій рідний край, Шевченко і всіх земляків своїх навчав любити його. „Свою Україну любіть,—часто згадував він у своїх віршах:

Любіть її.. Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

І як же гнівно картає він людей, що раді б рідного краю одшуратись і забути про народ свій!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра,—

глузує поет із тих перевертнів, яких так багато проміж нашого брата. А тим часом нігде не знайти того добра по-за рідним краєм, бо тільки

В своїй хаті—своя правда
І сила і воля...

Схаменіться!—каже поет до таких людей:

Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою Україну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну.

Отак-то Шевченко по всяк час навчав нас пильно думати над своїм минулим і теперішнім, щоб знати—

що ми?

Чні сини, яких батьків?...

Любивши рідний край свій, Шевченко в йогому найдужче любив простий трудящий люд,

народ, усіх найменших, найпослідуших, кому так гіренько в світі буває жити. Бідолашня покинута покритка, нещасне байстрия бездоглядне, сиротина безродна, невістка під тяжкою свекрушиною рукою—от за кого заступався Шевченко, от про чие горе розказував він людям та навчав не робити їм лиха. Але корінь усього лиха для свого часу Шевченко бачив у неволі, в пануванні однієї людини над другою. Ми вже знаємо, що найдужче за тих часів неволя виявлялася в кріпацькому праві—в праві панів над душами людськими. Тоді таке було, що

Скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини. *)

Були такі люде, що теж хвалилися своєю любовію до рідного краю, та вони любили в йому красу природи і зовсім забували про муки живих людей. І через те рідний край здавався їм мало не раєм без плями, без лиха і вони в йому раювали з заплюшеними очима, казали навіть, що й кріпакам добре жити. Видющим же очам Шевченка, що найбільше до людського життя придивлявся, було зовсім інше видко: „кругом неправда і неволя“,—казав він,—а в тім раю, що вихваляли всякі дурисвіти,—

Латану свитину з каліки здіймають,
З шкурою здіймають, бо нічим обуть
Панят недорослих
.
. А он-де під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

*) „Кобзарь“, вид. „Кіев. кой Старини“, Київ, 1899, стор. 409.

Замість раю, в своїй рідній хаті Шевченко
 ... бачив пекло. Там неволя,
 Робота тяжкая,—ніколи
 І помолитись не дають.

І я,—каже поет,—не знаю,
 Чи єсть у Бога люте зло,
 Щоб у тій хаті не жило,—
 А хату раєм називають!—

гірко додає він. „Як би розказать,— пише
 Шевченко,—

Про якого-небудь одного магната
 Історію-правду, то перелякать
 Саме пекло можна. А Данта старого*)
 Полупанком нашим можна здивувать.

А тим часом така неволя та знущання од-
 них людей над другими—то найтяжча в світі
 неправда, бо ж

Усі на цім світі...—
 Адамові діти.

Тобто—всі люде рівні і повинні б і рівне
 право однакове мати, і жити, як брати. І через
 те Шевченко гнівно обертається до панів:

По якому правдивому
 Святому закону
 І землею всім данною,
 І сердешним людом
 Торгуєте?

Панування людини над людиною, кривда та
 надсильство—це для Шевченка було таким
 чимось огидливим, що нікому він того про-
 стити не може. Часто він нарікає, що Бог
 ніби попускає людям знущатися з людей.

Чи Бог бачить із-за хмари
 Наші сльози, горе?

*) Данте—давній письменник італійський, що опи-
 сав, як ніби-то люде за свої гріхи мучаться в пеклі.

Може й бачить, та помага—
 Як і оті гори
 Предковічні, що політи
 Кровію людською.

Та й опріче неволі, багато всякого лиха панує
 на світі. „У всякого своя доля і свій шлях
 широкий“—каже Шевченко і потім малює
 людей, що своє власне добро ставлять над
 усе і за-для його пускаються на лихі вчинки,
 підшиті часом зверху ніби добрими замірами.

Той мурує, той руйнує,
 Той неситим оком
 За край світа зазирає,
 Чи нема країни,
 Щоб загарбать із собою,
 Взять у домовину;
 Той тузами обірає
 Свата в його хаті,
 А той нишком у куточку
 Гострить ніж на брата;
 А той тихий, та тверезий,
 Богобоязливий,
 Як кішечка підкрадеться,
 Вижде нещасливий
 У тебе час та й запустить
 Пазурі в печінки,—
 І не благай: не вимолять
 Ні діти, ні жінка;
 А той щедрий та розкішний—
 Все храми мурує
 Та „отечество“ так любить,
 Так за ним бідкує
 Та так з його, сердешного,
 Кров як воду точить.

Шевченко добре бачив і те лихо, що пов-
 стало було од того ладу, коли чиновники все
 живе душили, за всяку вільну думку та сло-

во тяжкими карами карали. „У нас же й сві-
та як на те!“—глузуючи каже він:

Одна Сибір неісходима!
А тюрем' люду?.. Що й лічить!
Од Молдаванина до Фінна—
На всіх язиках все мовчить...
Бо благоденствує.

Він виводить на світ усе те лихо, що повстає
од неволі та розбрату межи людьми, і болить
тяжко його серце, що люде порізнились, роз'єд-
нались і завели такий лад, щоб тільки одно
одного кривдити.

Болить серце, як згадаеш:
Того ж батька такі ж діти—
Жити б та брататься!
Ні, не вмiли, не хотіли,
Треба роз'єднатися!

А найдужче болить йому, певна річ, серце за
Україну, бо він бачить, що

Гірше ляха свої діти
Її роспинають,
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.

І дивлячись на те, що робиться в рідному
краю, та згадуючи, як колись діди наші обо-
роняли свою волю, поет питається:

За що боролись ми з ляхами?
За що ми різались з панами?
За що скородили списами
Татарські ребра? Засівали
І рудою поливали
І шаблями скородили...
Що ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута—
Волі нашої отрута *).

*), „Кобзарь“, від „Кіевскої Старини“, Київ,
1899, стор. 185.

Таке діється на світі. Скрізь лиха більше, ніж добра; скрізь неволя та гніт переважають братерство. Надивився і зазнав того лиха на своїм віку наш Кобзарь чимало й сам, та не зневірився він у правді до краю. Його чиста душа правдива вірить, що правда таки подужає кривду і людям тоді стане краще жити. Шевченко певнісінький був, що „встане правда, встане воля“, бо єсть на світі така сила, якої лихо не подужає.

Не вмірає правда наша,
 Не вмірає воля,
 І неситий не вноре
 На дні моря—поля,
 Не скує душі живої
 І слова живого.

Як єсть межа, за яку не перейде неситість людська—так само й груба сила, що тільки на себе саму покладається, не може побороти духа людського, отих думок про добро, що заложені в душах у людей і виявляються чесним, правдивим ділом та словом. Ми вже знаємо, що велику силу бачив Шевченко у тому слові,—його він ставив навіть „на сторожі“ коло рідного народу, щоб воно оживило людей, покликало їх до нового життя, разбуркало їм совість. „Чи буде правда на землі?“—про це Шевченко не журиться:

Повинна бути, бо сонце стане
 І оскверненну землю спалить.

А як правда опанує землю, тоді—
 Незрячі прозрять, а кривії
 Мов сарна з гаю помайнують,
 Німим отверзуться уста,
 Прорветься слово, як вода,
 І дебрь-пустиня неполита,
 Сцілющою водою вмита—

Прокинется...

Людам тоді стане жити добре, бо зникне ворогування, пропаде рабство, минуть утиски і кривда. Уся тоді земля оновиться,— каже поет,—

І на оновленій землі

Врага не буде, супостата,

А буде син і буде мати

І будуть люде на землі.

Просто люде—не пани і мужики, не багаті і вбогі, а люде рівні, з однаковими правами й повинностями однаковими.

Проте, хоч як гидував Шевченко усякою кривдою, а найпаче неволею та знуцанням над убогим людом, у чистому його серці не було злости, ані зненависти ні до кого. Найбільше любив він писати про людей, що не пам'ятають зла, прощають ворогам своїм за все, що вони лихого їм зробили. Його „Відьма“ „все забула, всіх простила“ і навіть того самого пана, що не тільки її занастив, а й дітей її й своїх—і проти його вона зла не носила ані трохи в своєму серці. У Шевченка знаходимо величню картину такого всепрощення, а саме в „Неофитах“. Ось яким судом нахваляється він проти лютого Нерона, царя римського, що без-ліку християн замучив:

Припливуть

І прилетять зо всього світа

Святії мученики—діти

Святої волі; круг одра,

Круг смертного твого предстануть

В кайданах і... тебе простять.

Мабуть ні один письменник у світі не дійшов до такої високої міри всепрощення, як Шевченко у цій величній картині суда над лютим катом. Певне через те так Шевченко і святу матернину любов поважав, що вона найчасті-

ше дає зразки справжньої людяности і все-прощення.

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим,—

ось яким високим здається Шевченкові образ матері; перед ним поет наш ладен просто молитись, і не дурно ті його твори (як от „Наймичка“, „Марія“, „І досі сниться“, то-що), в яких він малює матір з дитям, обвіяно якоюсь тихою тугою та дивними пестощами.

Шевченко взагалі дуже шанував жіноцтво, бо в них бачив він слабших людей, що вимагають собі більшого проти чоловіків спочуття, захисту й оборони. Так само й дітей він любив безмірно і тишився хоч чужими, коли своїх не довелось бавити. Та й діти любили свого ласкавого „дядька“, бо чистим серцем своїм нелукавим чули в Шевченкові найкращого собі приятеля. Дитяча приязнь великої йому втіхи давала зазнати. „Кого діти люблять,—говорив він,—значить, той не зовсім ще поганий чоловік“. Взагалі сем'я для Шевченка була чимсь надзвичайно гарним, що скрашує життя людині на землі. Не дурно ж і для себе він бажав „так мало, не багато“: зазнати тихого щастя серед власної сем'ї, і в останні часи свого віку найбільш за ним побирався. Щастя серед цієї найближчої родини та любов матернина була для Шевченка чи не єдиним ясним промінем серед усього теперішнього лиха на світі; вона була, мабуть, для його зерном і того майбутнього царства правди, до якого так кликав він людей своїми творами. Як з малих дітей виростають справжні люде, так—певне думав поет— з матерниної

любови має вирости любов ширша, любов між людьми,—та сама любов, про яку він благає в своїх „Молитвах“:

Мені ж, мій Боже, на землі
 Подай любов, сердешний рай,
 І більш нічого не давай!

Люблячи великою любовію свій рідний край та народ, Шевченко через те любив і мову його, писав нею, щоб рідний народ його розумів і навчався з його пісень добра.

Наша дума, наша пісня
 Не вмре не загине,—
 казав він про рідне слово. Це наша слава,
 добро наше:

Без золота, без каменю,
 Без хитрої мови,
 А голосна та правдива,
 Як Господа слово.

Але люблячи найбільш своє рідне, Шевченко ніколи й чужого не гудів через те тільки, що воно чуже. І до народів чужих він не носив у своєму великому серці зненависти, як і до людей. У своїх віршах Шевченко часто згадував про минуле українського народу, про його давнину, коли йому доводилось багато боротись з ворогами. І він любив ту давнину, бо тоді люде наші, здавалось йому, боролись за волю і правду, бо тоді—

Братерська наша воля,
 Без холопа і без пана
 Сама собі у жупані
 Развернулася весела.

Та разом не заплющував він очей і на давні помилки наші, тужив над ними й сумував, що люде братню кров без жалю розливали.

Я ридаю (пише він), як згадаю
 Діла незабуті

Дідів наших: тяжкі діла!
 Як би їх забути,
 Я оддав би веселого
 Віку половину.

„Слава Богу, що минуло!—пише знов Шевченко, розказавши в „Гайдамаках“ криваву нашу минавшину.—Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами“. А тепер доброга повинно набіратись і у чужих людей, що мають гарного від них переймаючи.

Учітєся, брати мої,
 Думаїтє, читаїтє:
 І чужого научаїтєся,
 Свого не цураїтєся.

Зате перевертнів, що соромляться й цураються свого роду, отих покручів, що й сами не знають, хто вони—Шевченко дуже не любив. Цурались свого—це на його думку було все одно, що матері цурались і не шанувати, а ми вже знаємо, як сам він шанував материнство. Перевертня ніхто не шануватиме, бо й сам себе він не шанує, цураючись свого,—а чи ж можуть чужі люде поважати того, хто сам себе стидається й не поважає? Але—„раз добром налите серце в-вік не прохолоне“, і через те ж то і дбав так Шевченко, щоб своїм землякам роздмухати у серці іскру любови до рідного краю та народу: те серце вже не прохолоне і не спопеліє та любов, а людина, що носить її, не схибить із стежки правди, добра та волі...

Отакий був Шевченко. Був це великий чоловік, чистий душею, добрий, із серцем повним любови до „меншого брата“—до вбогих,

темних людей. Не дурно прожив він на світі, а багато добра зробив своєму рідному краю, проповідуючи в йому правду та волю. Правдиве було його слово, коли він сам про себе сказав:

Ми просто йшли,—у нас нема
Зерна неправди за собою.

Та й справді-бо: цілий свій вік побиватись за народ, говорити про його кривди, розкривати його болячки, картати кривдників і нарешті прийняти за це таку кару, як Шевченко прийняв—чи ж може що більше зробити людина? Не зламала Шевченка ні панщина, ні неволя на чужині, ані знущання та поневіряння—проти всього встояв він, немов той дуб кріслатий серед тучі та грому. До Шевченка Україна немов трупом уже лежала, її діти освічені цурались її та рідного народу, але пролунав натхненний голос Шевченків—

І—о диво! Трупи встали
І очі розкрили.

Народ український воскрес для нового життя. До старого плуга—народнього слова—Шевченко скував новий леміш з уселюдських думок і так глибоко з'орав рідне поле, що борозни тії ніщо вже не зможе закидати. І Шевченко знав, що з його праці „добрі жнива колись то будуть“, бо він вірив у свій народ, бо він на його силу й розум надіявся. Своєму народові одав Шевченко усе, що мав—свій розум, свій хист, свою долю, а для себе прохав одного тільки—

І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Не злим, тихим словом.

І на Україні таки пам'ятають про славного Коб-

заря українського та його діла; ймення його навіки невміруще зробилося і ради його, на спомин про Шевченка, і тепер народолюбці дбають про добро для народу. Йменням Шевченка, наприклад, часто у нас називають такі товариства, що стають до праці на користь рідного народу. Так, у Львові (город це такий у Галичині, за кордоном, де живуть наші ж таки люде) єсть „Наукове Товариство імени Шевченка“, що багато працює, науку рідну розробляючи. В Петербурзі знов єсть друге „Товариство імени Шевченка“, що виховує своїм коштом бідних українців, які забились на далеку чужину за наукою, та не мають за віщо вчитись. Навіть в Америці, за морем-океаном, єсть такі товариства, на спомин про Шевченка засновані, бо й там живе наших людей не трохи, що пам'ятають свого найбільшого поета. Та й наша „Просвіта“, що дбає про зрозумілу нашому народові науку й що оцю книжечку видала, теж заснована на пам'ять про Шевченка. Шевченко зробив багато добра для свого народу і по всяк час про його дбав—то й пішов ото звідси цей гарний звичай усякі користні на добро народові заходи робити на спомин про його та од його ймення. Ніби-то це сходять ті зерна добра, що він сіяв за життя свого в душі людські своїми великими творами..

Потроху, помалу минає лихо на землі. Впало кріпацтво, людям вільніше стало жити; борються вони невсипуще за долю свою і ступінь по ступневі йдуть до кращого життя. Хоч і тепер ще пребагато всякого лиха буває на світі, але як рівняти до колишнього, то куди легше стало жити. І зробилося це найбільш через таких людей, як Шевченко, що працюють на людську користь, себе забуваючи. Во-

ни заслужили собі пам'ятників—і тих, що в серцях людських зростають, і тих, що пишуться на майданах по великих городах. Ці люде великі варті того, щоб вічно про їх пам'ятати, читаючи їхні твори,—та не тільки пам'ятати, а й робити так, як вони навчали. Як що ми їхнього слова слухатимемось і по їхньому робитимемо, то на землі справді таки швидче запанують та правда і те щастя, яких так бажав нам і всім людям невмірущий Кобзарь наш—Тарас Шевченко.

5—8. VII. 1908

Село Криве.

РАДА

(Рік видання четвертий) щоденна українська газета непартійного демократично-поступового напрямку.

Додаток на рік 1909:

НА РІК
6
НАРБ.

М. Аркас

Історія України-Руси

Пробні числа висилаються дурно. Адр.: Київ, В. Підвальна 6.
Редактор М. Павловський. Видавець Є. Чикаленко.

„Кодзарь“

Тараса Шевченка

останнього повного видання (СПБ. 1908),
з портретом та біографією автора, про-
дається по всіх книгарнях.

Ціна 60 к., на кращому, папері 1 р 50 коп. і 3 р.

Склад у Києві,— „Українська Книгарня“

(Безаковська ул. 8).

Видавництво „ЧАС“ у Києві

незабаром випустить

„ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА“

Життєпис буде видано книжкою-листом,
з 8 малюнками (2 буде в кількох фарбах).

Ціна листові 2 коп.

Надебелому (брисвольському) папері—15к.

УВЕСЬ ПРИБУТОК від цього видання піде на пам'ятник
Т. Шевченкові у Києві.

ЖЕРТВУЙТЕ

на пам'ятник великому українському
поетові

ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ

у Києві!

Жертви приймає Товариство

„ПРОСВІТА“,

Київ, Троїцька пл., Народний Дім.